

Viktorija Daujotytė

* * *

Salomėja Nėris įsirašo į visuminį lietuvių žodžio kultūros tekstą. Intensyviai į lyrinę gamtos refleksiją – per A. Baranauską, Maironį, ankstyvąjį simbolizmą bei impresionizmą. Ir į lyrinę tautosaką – tiesiogiai ir netiesiogiai, tarsi reaguodama ne į konkretų tekstą, net ne į melodiją, o į tai, kas yra sava, artima dvasiai. Salomėjos Nėries tautosakiškumas jau ne kartą tyrinėtas. Sėkmingiausiai Donato Saukos, kuris tiksliausiai nusakė ir ypatingo intymumo santykį su kūrinium – gilumoje jis yra pirminis arba tautosakinis: „S. Nėries rastoji versmė – lopšinės lyrizmas. Jos eilėms reikalingas ypatingas skaitymo būdas – nes galima skaityti santūriai, negarsiai, galima skaityti pusbalsiu, o vis dėlto jos skambės netikrai, šaltai, banaliai. Jos – ne aktoriniam atlikimui. Jos eilės – tik jos pačios balsui, jo myluojamai įtaigai. Ji sakė maloniausius žodžius. Lūpomis glamonėjo juos ištardama. Ji atsidavė kaip motina kūdikiui visa esybe – akimis, balso tembru, alsavimu. Deminutyviniu lipšnumu ir žaismingai lengvais skubriais ritmais“¹.

Kas yra pirmieji tautosakos blyksniai – jei ne sutapimai su balsu, darbo ritmu, alsavimu. Moteriškosios kultūros patirtys S. Nėries kūryboje įgyja naują ir aukštą matmenį.

L. Rėza – Karaliaučiaus universiteto profesorius ir pirmasis lietuvių dainų rinkėjas. Rinkinys *Dainos oder Litauische Volkslieder*, išleistas 1825 metais, yra vienas didžiausių mūsų kultūros lobių. 1817 metais L. Rėza išspausdino atsišaukimą į visus (o kiek jų tada buvo?) lietuvių literatūros bičiulius. Pranešė, kad rengiami spaudai K. Donelaičio „Metai“, priminė lietuvių tautinių dainų vertę – liūdnei atsidusdamas: „Būtų labai gaila, jeigu šitie tautos dvasios žiedai pražūtų drauge su pamažėle išmiršančia kalba“. Jis dėjo tas dainas į knygą – kaip į muziejų. Rinkinyje išliko ir daug senų, gražių kalbos dalykų: savitos leksikos, sintaksės, tarminių linksnių ir asmenų galūnių. Svarbiausia – išliko grynas kalbos gražumo įspūdis. Negali būti gražaus kūrinio be gražios kalbos. L. Rėzos dainų gražumas tarsi apšviestas žmonių santykių darnos, šilumos. Savi žmonės kalbasi sava kalba. Ir myluojančios žodžių priesagos tos šilumos išaugintos: „Aš motužės mylimosios / Vienertė dukrytė...“ Vienertė – vienturtė, o gal labiau – vienintelė...

Motinos žodžio lankstumas, minkštumas: mamužė, mamulytė, motytė, motinėlė. Ir ypatingas pagarbumas, gerbimas, subtiliausiai niuansuotas: „O ši mamužė, / Mano garbužėlė, / Kol jos gyva galvelė“; „Garbės galvužė mano...“; „Garbės motyte mano...“; „Mamuž, mamuž, garbužėle...“. Mamužė – garbužė, garbužėlė. Greta *-užė, -užis* savita lietuvininkų priesaga *-atė, -atis*. Kartais ir dviguba: „langužatis“, „rūtužatė“.

Kai ašėjau per klėtužę,
Klėties grindys linko.
Linkte linko grindatės,
Kriste krito ašaratės
Nuo mano veidelio.

Veiksma išraiškos *vivingrumas: linkte linko, kriste krito...* O kas yra vivingrus? Ką reiškia „Mano rašteliai, o vivingrieji, / Saulei kaitinant dar pablizgėste“ iš lemtingai į pasaulį išklydusios dainos „Aš atsisakiau savo močiutei...“ Eilutės, kurios tokios gražios buvo Salomėjai Nėriai, kad pasirinko jas vienu iš rinkinio *Prie didelio kelio* epigrafų. Ar „vivingrus“ tik labai vingrus ar dar ir ypatingai skambantis, lyg dūzgiantis, lyg blyksintis. Žodis ne tik reiškia, bet ir yra, yra savo visuma, pavidalu, skambėjimu,

¹ Sauka D. „Lyrikos tiesa“. – Kn.: *Mane jūs jusite darbe, kovoj*, – V., 1976. P. 122.

sąlyčiais su kitais žodžiais. L. Rėzos rinkinio dainose žodis tebėra švarioje, grynoje erdvėje, į kurią žmogaus širdis kyla mylėdama, giedodama, dainuodama. Žodis tebeturi daug laisvės, net giminės laisvę: ne tik širdužė, bet ir širdužis, „pilna širdužis“ – įdomi giminių nedermė, rodos, dar pasitaikanti žemaičiuose. Ne tik širdies, bet ir meilės suderintos, mažiškos lytys: „meilatė... širdatė“. Klausimo ir atsakymo poetika, žaismės momentas, pridengiantis erotinį atvirumą ir kartu maloninantis: „Tu, mergyte mano, / Tu, jaunoji mano, / Pažadėjai iš meilatės / Marškinačius siūti!“

Veiksmožodžio begalinė įvairovė: būdinio junginiai, retai kam begirdėta esamojo laiko forma: „Per kiemelį eit mergytė...“ Arba „Ar išeit išeit / Iš lelijų daržo.“ Grakštus, jau neįprastas pusdalyvis: „Anksti rytą keldamai, / Baltą burną prausdami, / Stov bernytis prie šalies, / Vis man sukas ant širdies“. Skambus metoniminis vietininkas šios dainos strofos pabaigoje: „Bėram žirge sėdėdamas, / Su tėtūžiu kalbėdamas...“

Užmiršti ar tik primiršti žinomų žodžių atspalviai: „O kur tu nakvynosi, / Kur nakvynužę gausi?“ Atrodo, kad žodžio lytis atsiranda iš muzikos, kad garsai prisišaukia sau artimus – juk pirmoji eilutė („Dukryte mano jaunoji“) garsais susieta su antrosios „tu“ ir „nakvynosi“.

Lietuvių lyrikos pati sraunioji upė iš dainos yra ištekėjusi, iš jos švelnios sielos, iš jos žodžių brolystės ir seserystės. Iš tobulos grožio nuojautos, persmelkiančios liūdesį, mirtį: „Ant jos kapelių / Rūtų raselė / Taip gražiai šviečia / Kaip sidabrelis“. Iš kraujo ir žiedo metaforų („Ten kraujo upė bėgo“; „Juk tai ne rožių žiedelis, / Tai dvasia jauno bernelio, / Kuris miręs dėl smūtnybės“). Daina pažįsta ne tik kare žuvusį, bet ir iš „smūtnybės mirusį“, žiedu pražydusį.

O rašto metaforos? Ir nepažindamos raidžių, moterys rašė savo raštus linais, šilkais, sidabrais. „Trečioji šilkais rašė. / Ta, kuri šilkais rašo, / Bus mano mylimoji“; „Siūte išsiūčiau, / Rašte išrašyčiau, / Sidabrėliu išvadžiočiau“. Ir dar kartą jau cituota „Aš atsisakiau savo močiutei“: „Mano rašteliai, o livingriji...“ Žodžio reikšmingumas, žodžio sakymo pabrėžimas – ne tik mylimiesiems, bet ir su seseria, motina: „Pailginkit man šitą naktalę, / Kad aš gaučiau ilgesniai stovėti, / Su močiute žodytį kalbėti“.

Pasakyti apie dainą gražiau, negu pasakė pats L. Rėza, neįmanoma. Ir neįmanoma labiau jai įsipareigoti: „...iš tokių dainų, kurios mus tiesiog perkelia į tautos buitį, daug galima būtų laimėti mitologijai, senajai istorijai, kalbai ir pačioms tautoms pažinti. Tautos daina yra tyriausias sielos perlas, ir jei tauta žūna, dažnai ji dar gyvena savo dainose“. Po šiais žodžiais Liudviko Rėzos pasirašyta Karaliaučiuje 1825 metų liepos 1 d.

Ant lapelio išsirašytoms gražiausioms ir jai svarbiausioms dainoms Salomėja Nėris davė vardą: „Mano dainos“. Pradėjo nuo „Siuntė mane motinėle...“. Baigė „Mes didį kelią keliavom...“ – tarsi parašė ir savo slaptojo rinkinio vardą *Prie didelio kelio*.

Karo metais paastrėjusia vidine įžvalga Salomėja Nėris jautė būtinybę leisti gilyn, į mitines situacijas. Apie tai poetė galvojo būtent 1942 metų žiemą. Išlikęs eilėraščių sąsiuvinis, ant kurio viršelio užrašyta „Mitologija“. Parašė kelis eilėraščius, daugiausia remdamasi Liudviko Rėzos pateiktomis mitologinėmis dainomis, poetiškuoju motyvu – mėnuo sauluzės atsiskyrė, Aušrinę pamylėjo. Tikriausiai šis motyvas turėjo būti didesnio kūrinio pradžia, toliau pasirodo „Ąžuolas – karys išdidus“, įnirtęs Perkūnas, Laumė, Vaiva – Perkūno žmona¹. Poetė jautė leidimosi gilyn galimybę: „Klaidžiais, slaptینگais, samanotais / Legendų laiptais nusileisi / Į šaltus be gyvybės plotus, / Į amžių glūdumas giliausias“. Bet leidimasis legendų laiptais poetei nebuvo sėkmingas, nesiformavo vidinės sąsajos; tekstai neatsiliepė vienas į kitą. Mitinis įvaizdis turėjo išsilydyti intensyvaus išgyvenimo liepsnoje – kaip galima pajusti kad ir šiame trumpame eilėraštyje:

¹ Gana artimą Salomėjos Nėries fragmentams mitinio epo stilių maždaug po septynerių metų ėmėsi kurti A. Šmulskštys-Paparonis „Pasakų atošvaistose“.

Žengė saulė ugniaakė
Takeliu, takeliu.
Skrido vėjas, žirgą plakė –
Be takų, be kelių.

Saulė vidury kelelio
Niekados nesustos.
Tai visų ji šviečia daliai
Be naudos, be klastos.

Sąmoningai poetė siekė rašyti tekstą, įsirašantį į mitų-legendų tekstus, į sužmogintą kosminį vyksmą (saulė ugniaakė, ant žirgo skriejantis vėjas...), o iš sąmonės kilo ir tarsi savaime rašėsi tas pats, vienintelis, asmenybinis tekstas-kūrinys apie laisvę ir laisvės riziką, apie gamtos amžinybę ir žmogaus trapumą, apie metafizinę teisybę, nesiekiančią naudos, neklastingą.

Karo metų Salomėjos Nėries eilėraščiuose apskritai pastebimas skirtingų temų susilietimas, tekstų persirašymas, pasirodymas to, kas lyg ir nenumatyta sprendžiant iš pavadinimo ar teksto pradžios. Štai tautosakinės stilstikos eilėraščio „Auga pjovėjėliai“ pradžia:

Saulė motina. Dėl to ji
Žemę pamylėjo...
Subanguos rugiai geltoni –
Auga pjovėjėliai.

Ir staiga klausimas: „Kas mokės taip slėpti kraują, / Kaip žemelė moka?“ Taip pasirodo – įsirašydamas ir į paviršines struktūras – slaptas, be perstojo vidine kalba kalbamas likiminis tekstas, pagrindinis tekstas.

„NOMEN ATQUE OMEN“

Vardas, turintis lemties ženklą, – ištarta apie 200 m. prieš Kr. romėnų komedijų rašytojo T. M. Plauto. Ir Salomėjai Bačinskaitei jos vardas buvo lemties ženklas. Ji gimė lapkričio 17 – palaimintosios mergelės Salomėjos dieną – ir gavo šį vardą kaip atsineštąjį, jai skirtąjį. Salomėja – hebrajiškos kilmės krikščioniškas vardas (Salomea, Salome). Suvalkiečių tariamasis Seliomija. Gimnazijoje, universitete, tarp draugų Salomėja turėjo ne vieną vardo formą: Salė, Saliute, Salemutė, Saliambutė.

Adomas Mickevičius (Salomėjai Nėriai svarbus kūrėjas) keitė svarbiausio „Vėlinių“ herojaus vardą: „Gustavas mirė. Čia gimė Konradas“. Vardas turi išreikšti žmogaus dvasios esmę – manė A. Mickevičius. S. Nėries dienoraštyje ne kartą užsimintas vardas, vardo problema. 1928 m. lapkričio 27 dienos įrašas (laiškas) paremtas vardo stilistika: „Užmiršk mano vardą.“ /.../ „Jis prakeiktas ir tariamasis su didžiausiu pasibjaurėjimu, kaip piktadarijo vardas. Atmink, kaip pirmą kartą mano vardas skambėjo ir kaip jis skamba dabar... Jis buvo švarus, buvo grynas, kaip rasos lašelis... /.../ Bet kodėl, o Dieve, kodėl mano vardą taip apšmeižė, taip sutėpė?“

Aš tikiu, kad mano vardą Tu greitai užmirši. /.../ Nes ką gi bendro gali turėti su Tavim toji, kurios vardas toks supurvintas, toks apšmeižtas.“

Įrašas-laiškas rašytas sunkią dvasinę akimirką; beveik kiekviename sakinyje pakartojamas vardas. Širdies dramoje vardas yra tarsi veikėjas. Vardas patiria dramą, praeina kelią nuo švaraus, gryno iki apšmeižto, sutėpto. Vardas turi balsą, skambesį; vienaip jis skambėjo pirmą kartą, visai kitaip – dabar. Iš pradžių reikalaujama: „Užmiršk mano vardą“. Įrašo viduryje pasigirsta nuolaida: „Aš tikiu, kad mano

vardą Tu greitai užmirši“. Vardas – asmens metoniminis ženklas. Vardas dalyvauja skaudžioje širdies dramoje, bet neapima viso asmens. Yra dar kitas „aš“, „išstremtas į bekraštes tyrumas, į dykumas neišmatuojamas“. Bevardis. Arba tas, kurio vardas neištariamas.

Vienas iš ištariamų kitų Salomėjos vardų – Sulamita, iškalbus literatūros, kultūros žmonėms E. Kvederaitei, P. Orintaitei, V. Mykolaičiui-Putinui, V. Krėvei-Mickevičiui, M. Vaitkui, žinojusiems, kad Salomėja Nėris 1934 m. išvertė rusų rašytojo A. Kūprino apysaką „Sulamita“, parašytą poetiniu Biblijos stiliumi – pagal „Giesmių giesmę“.

Sulamita tradiciškai vadinama pagrindinė „Giesmių giesmės“ herojė (dabar į lietuvių kalbą verčiama šulamietė – pagal vietos pavadinimą). „Giesmių giesmės“ poezija, be abejonės, Salomėjai Nėriai buvo žinoma – vidinė šio biblijinio kūrinio aistros galia turėjo būti jai artima.

Jis įsivedė mane į savo namus
ir jo ženklas viršum manęs – meilė!

Pagirdykit mane vynu,
obuoliu mane atgaivinkit,
nes aš sergu meile.¹

Paskutinę frazę – Salomėja Nėris yra ištarusi poetės A. Achmatovos lūpomis: „Я любовью больна...“ (1935.XI.11). Salomėjai Sulamitos vardas aiškiai patiko – kartais juo pasirašydavo laiškus, tarp jų ir V. Krėvei-Mickevičiui, kuriam buvo artimi biblijiniai motyvai ir vardai. Sulamitos vardas ją tarsi vesdavo per amžius gilyn – į pirmą pradžią, skaisčią meilę-legendą.

Šviesiausiu savo gyvenimo laiku – nuo 1935 iki 1940 metų – Salomėja buvo ir Saulė, Saulutė. Šis vardas tiko jos buvusiems profesoriams, labiausiai gal V. Krėvei-Mickevičiui, L. Karsavinui. Bet svarbiausias Saulės, Saulutės vardo ištarejas buvo Bernardas Bučas...

Su saule Salomėja juto ypatingą ryšį: ankstyvuosiuose eilėraščiuose kreipiniai į saulę yra ekstaziški, pripildyti stipraus jausmo:

O saule!
Jeigu visi laukai ir visos gėlės
Pražydo tavo meilės ugnimi, –
Tegu pražysta visos mano dienos, mano giesmės
Tavimi!

O saule! Tavo aukso pėdas
Aš parpuolusi bučiuosiu.
Šiems mėlyniems saulėtekiams,
Šiems raudoniems saulėlydžiams
Aš melsiuos ir dainuosiu.

1927–1928

Saulė yra vienas pačių dažniausių Salomėjos Nėries vardažodžių: V. Aleknos duomenimis, jis pavartotas 346 kartus...

1936 m. pavasarį parašytas „Saulės kūdikėlis“: „Vėjai supa tyliai / Saulės kūdikėlį“. 1937 m. rudenį gimusį sūnų pavadino Sauliaus Balandžio vardu. Vienas paskutinių saulės eilėraščių – iš 1944-ųjų, mestriškai instrumentuotas (atkreipkime dėmesį tik į garsines inversijas: *irg – gry, lė – ei, ug – gu...*);

¹ S. Gedos vertimas.

Saulė perveria tylintį ežerą.
Jo vanduo – gelsvai žalias gintaras,
Šaltas, mirgantis, grynas kaip ašara...
Jo dugne tai gulėti man gera.

Saulės perverianti galia – pasiekianti gulinčią dugne. Tylintis ežeras, gelsvai žalias gintaras, vanduo grynas kaip ašara. Nutilus, nurimusi, sustingusi ir kartu išskaidrėjusi materija. Saulės perverto inkliuzo metafora.

Karo metais Salomėjos vardas patyrė dar vieną metamorfozę – rusų, taip pat ir Petro Veržbilausko, buvo vadinama rusišku vardu – Serafima, pati laiškų yra pasirašiusi Sima. Išliko įrašų su Serafima Semionovna – nebeatpažįstama. Ši vardo metamorfozė ženklina ir maksimalų Salomėjos Nėries nutolimą nuo savęs. Baugų dvilypumą, kai tuo pačiu metu ji rašė ir tarybinės propagandos eilėraščius, ir skausmo elegijas. Vardai žymėjo ir šį susidvejimą.

Kūrėjas ir realus žmogus nėra tas pats. Ne vienas teoretikas yra bandęs tą skirtumą pagrįsti ar bent įteisinti. To siekė ir vienas ryškiausių XX a. filosofų F. Nyčė (F. Nietzsche). Studijoje „Apie moralės genealogiją“ jis rašė: „be abejo, geriausia menininką atskirti ir atitolinti nuo jo kūrinio tiek, kad niekas į jį patį nežiūrėtų taip rimtai kaip į jo kūrinį. Šiaip ar taip, jis tėra tik savojo kūrinio būtina sąlyga, motinos rankos, dirva, prireikus – trąša, mėšlas, ant kurio ir iš kurio jis išauga, – taigi dažnų dažniausiai tai, ką reikia pamiršti, jei nori gėrėtis pačiu kūrinium“¹.

Ar galėtume panašiai teigti: pamirškime Salomėją Bačinskaitę-Bučienę, kai skaitome Salomėją Nėrį? Bent iš dalies taip, nes ir Salomėja Nėris yra sukurta. Su kūryba tiesiogiai siejasi tik Salomėja Nėris, sukurta ir susikurta figūra. Bet ryšys, aišku, išlieka. Išlieka kūrybos galimybės, impulsai, akstinai. Arba kliūtys, stabdžiai.

Kad tai, kas virs kūryba, knygomis, ypatingu likimu, ima palengva atsiskirti nuo relaus gyvenimo, kad tai tiesiog yra kažkas kita, kam reikia duoti vardą, liudija ir būtent kito vardo, slapyvardės (slaptojo vardo) rinkimasis, ieškojimas. Iš pradžių Salomėja pasirinko Liūdytės slapyvardį. Liūdesio, liūdnumo, liūdinčiosios ženklą. Aštuoniolikametė dienoraštyje (1923.1.13) rašė:

Skubėk! Skubėki gėles nuskinti!..
Šiandien jos puošia vargingą taką
Tavo jaunystės... Ryt rudenėlis.
Tau verkiant, raudant, blokš jas į kapą...

Kasdien, Liūdyte, tu jas nuskinki... Nė vienos baltos, nė vienos juodos nepražiopsoki!..

Bet netrukus literatūrinį vardą ji keičia. 1924 metais *Ateičiai* iš Vilkaviškio gimnazijos siunčia kelis eilėraščius, jau pasirašytus Salomėjos Nėries slapyvardžiu. Be abejonės, tai Lietuvos upės Nėries vardas. Iš pradžių ir rašoma e, vėliau atsiranda é, tarsi savaime susiformuoja nauja vardo lytis (įdomu, kad P. Vileišis, XIX a. pab.–XX a. pradžios Lietuvos atgimimo skatintojas ir veikėjas, buvo pasirinkęs P. Nėrio slapyvardę – vyrišką to paties vardo formą²). Išliko paliudyta ir vyriška Salomėjos slapyvardės forma. Pavyzdžiui, V. Mykolaičio-Putino įrašas *Altorių šešėly*: „Rašytojai Salomėjai Nėriui“ (S. Nėries memorialinis muziejus).

Nėries vardas lietuvių kultūroje turi daug asociacijų – ir kalbinių, ir mitologinių. Kalbininkų

¹ Nietzsche F. *Apie moralės genealogiją*. – V., 1996. – P. 114.

² Būtėnas J. *Pseudonimai, arba slapyvardžiai*. – V., 1981. – P. 99.

nuomone, Neris daryba susijusi su „nerti“ (grimzti į vandenį, plaukti vandenyje). Kūryba yra gramzdinanti; galia, kuria žmonija siekiasi savo pradžios, kad ji nebūtų užmiršta.

Neris ir Nemuno santaka kultūroje yra įprasminta ir kaip mitinė santuoka. A. Mickevičius, Salomėjos Nėries mylimas poetas, „Konrade Valenrode“ sukūrė „Dainą“ apie Nerį-Viliją. Į lietuvių kalbą ji išversta keliolika kartų. Išvertė šią dainą ir Maironis, ir V. Mykolaitis-Putinas. A. Mickevičiaus „Daina“, dainuojama Albano, yra grįžimas į praeitį – prisiminimas:

Miela Neris, mūs upelių gimtinė,
Skaistų tur veidą ir dugną auksinį.
Širdžia tyresnė lietuvė skaistveidė
Vandenį sėmė, dainavo ir žaidė.

Nemunas Nerį galingai pagrobia,
Srautų verpetais į tolį dangina.
Neša apglėbęs kaip žavimą lobį,
Ją ir save jūros gyly skandina.

Lygiai ir tu, atėjūną pamilus,
Gimtąjį slėnį, lietuve, paliksi.
Plaus užmaršties tave vandenys gilūs
Dar graudingiau, nes viena tu išnyksi.

Trys „Dainos“ (išvertė V. Mykolaitis-Putinas) posmai akivaizdžiai rodo, kad Neris čia išreiškia apibendrintą lietuviškos moters, pamilusios svetimąjį – atėjūną, likimą. Ji negali rinktis, nes jau yra pasirinkusi ir pasirinkta, paklūsta kitų vandenų galybei, jų srautams – verpetams, nešantiems į jūrų-marių vandenį, – išnykimui.

Salomėjos Nėries likimas įstabiu būdu įsirašo ir į šį paslaptinę, nebeatskleidžiamą lietuvių kultūros tekstą. Ir ryšys su atėjūnais, ir apleistas gimtasis slėnis (Kaunas, Santaka, Palemonas), ir nepaaiškinama antroji santuoka (karo metais su P. Veržbilausku) yra perskaitoma ir net aprašoma A. Mickevičiaus „Dainos“ paraštėse. „Plaus užmaršties tave vandenys gilūs / Dar graudingiau, nes viena tu išnyksi.“

Dvi upės Salomėjos Nėries kūryboje tarsi grumiasi dėl reikšmės: Nemunas ir Reinas, Savieji, gilieji vandenys ir tolima, kita, traukianti srovė:

Kaip toli Nemunas baltasis!
Toli, toli tėvų šalis!
Čionai tik šnera žalias Reinas,
Čia atnešė mane dalis.

Žalias, toks žalias Reinas,
Kaip žalios tavo akys.
Senas, toks senas Reinas,
Sena, sena jo pasaka.

Žalio žalčio glėby aš antra jau diena
Taip toli, taip toli aš vienužė viena.
Tai jis mane išplėšė – plėšikas žaliaakis,
Tai ilgesys atvijo prie tolimojo Reino.

Galima jausti, kad šiame Salomėjos Nėries eilėraštyje savaip vyksta ta pati drama kaip ir A.

Mickevičiaus „Dainoje“: svetima, bet traukianti galia išplėšia, išneša iš tėvų šalies. Reinas dienoraštyje ir tiesiogiai lyginamas su žalčiu, pabrėžiama žalia spalva. Šiame eilėraštyje atsiranda ir plėšiko įvaizdis. Moteris yra „vejama dalios“, kaip Eglė poemoje „Eglė žalčių karalienė“. Paskutinėje šio eilėraščio dalyje Reinas įgauna ir laisvo paukščio požymių: laisvas skrydis suartina su aistria savo dalią pasirinkusios moters siela:

Bet tu vis laisvas – niekad nesuvaržomas,
Skrendi tolyn, tolyn.
Ir mano nesuvaldoma aistri siela,
Ir jos sparnų, oi, nieks nesuvaržys!

Bet išplėštosios iš savo žemės, toli nuo Nemuno baltojo atsidūrusios vienatvė neišvengiama: „Taip toli, taip toli aš vienužė viena“.

Salomėjos Nėries lyrikoje daug vandens įvaizdžių: dažniausiai jūros, toliau – vandenys, ežeras, upė, upelė, upelis... Ją traukė žiūrėti į vandenį, vaikščioti pakrante, stovėti ant tilto...

Išgyvendama neramius jausmus, Salomėja Nėris jų paralelę matydavo banguojančiuose, baugiuose vandenyse – lyg būtų jautusi jų trauką: vandeninės mirties ar povandeninio gyvenimo:

Ežeras šniokščia, ežeras ūžia,
Devyniagalviai staugia siaubūnai.
Ežeras supa mano sesužę,
Vilnys bučiuoja baltąjį kūną.

Galėjo pasakyti: „Jūra – mano tėvynė“. Arba: „Ūžianti jūra – mano paguoda...“ („Iš Beklino paveikslo“). Iš ankstyvųjų eilėraščių įdomus „Jūrės dukrelė“ – poetė kalba lyg pagauta nežinomo teksto impulso, lyg rašo jo paraštėse, girdėdama netikėtas žodžių formas, tolimą, vos jaučiamą melodiją:

Mane pagimdė jūrė marelė,
Audrai besiaučiant, bepučiant vėjui...
Savo skaistumo davė aušrelė,
Kai saulužėlė rytuos tekėjo...

Kilusi iš jūros, jūrės marelės dukra, vėliau jūros marti – pagal Eglės analogiją.

Ramieji, tylieji vandenys – gimtinės, Širvintos: „Upė šaltuonėlė – / Mano Širvinta...“ („Širvinta“). Ir vienas iš pačių paskutiniųjų – neužbaigtų – eilėraščių, gražinančių prie vardo temos:

Kur teka Nemunas ir Neris,
Gimtoji mano Širvinta,
Ten ji dar rudenį praėjo.

Erdvė, panašiai kaip ir Maironio, įrėminama upių linijomis; „jos“ praėjimas išryškinamas, tarsi paženklinamas. Praėjo – nesugrįždama...

Eilėraštyje „Šiandie 13 rodo kalendoriaus lapelis“ Salomėjos Nėries vardas yra pavartotas ir kaip piktas likimo vardas:

Jeigu žmogų tikrai valdo piktas likimas,
Žudo, laisvėn užvėręs duris, –
Jos akyse žėruos kaip skaudus prakeikimas –

Salomėja Nėris.

Dvi moterys, viena jų turi žalsvas akis. Iš jų žėruoja, prasišviečia tarsi iš gelmės galia, kuri yra skaudi, o kartais ir nepakeliama. Taip žiūri ne tik žemės patirtis.

Dvilypė būtis. Pro gyvenimą prasišviečianti kita galia. Atsimenanti ir jaučianti būtinybę atsiminti („Aš noriu kažką atsiminti“), įrašydinta į kultūros tekstus, vedama, viliojama, klystanti, tragiška. Traukianti žmones savo paslaptim. Į Salomėją Nėrį linko daug žmonių – ypač jautresnės, imlesnės prigimties. Iš jaunystės ji gaudavo daug laiškų. Dvilypės būties ir vardo temos požiūriu itin įdomus yra 1929 m. pradžioje jaunuolio A. Brundzos laiškas Salomėjai: „Aš – Šešėlis – noriu susipažinti ne su Salomėja Bačinskaite, bet su Salomėja Nerimi...“

To niekam nepasisekė padaryti.

„AŠ – TIKRAS GAMTOS KŪDIKIS...“

Ankstyvuosiuose Salomėjos Nėries tekstuose (prozoje ir eilėraščiuose) užfiksuotas labai intensyvus gamtos jutimas. Visa, kas vyksta gamtoje, jai yra svarbu. Beveik viskas kelia gailestį, liūdesį. Ir norą dalyvauti gamtos vyksme, į jį įsijungti, gamtiškai nuolankiai paklusti. „Taip man būdavo tuomet liūdna, taip gaila kažko...“ Atsiklaupusi prie seno ąžuolo verkdamo, kol varpo aidas skambėdavo ore... (1921.VII.10). ąžuolo, seno ąžuolo vaizdiniu, klūpojimu po juo, būties skaudėjimą išliejančiomis ašaromis per jauną Salomėją tarsi tekėjo seniausios, gamtinės lietuvių kultūros patirtis.

Gamtameldystė (senoji, ikirikriščioniškoji baltų religija) žmogaus gyvenimą skleidė gamtoje ir gamtos formomis. Gamta yra motina, iš Gamtos-motinos įsčių žmogus išeina ir vėl į jas sugrįžta. Salomėja Nėris juto ir intensyviai išgyveno prigimtinį žmogaus ir žemės ryšį. Ne tik jaunystėje, bet ir vėliau. Ryšį su žeme turinčius traukia ant žemės atsigulti, prisiglausti, atsiklaupti, žemę liesti, lytėti, panerti į ją rankas. Salomėjos Nėries įrašas – vaizdas iš 1930 metų: „Aš guliu ramiai. O širdis plaka – gyva širdis. Guliu ant žemės, kuri apvali ir sukasi, ir verčiasi kūliais, pilna gyvybės ir jaunatvės.

Žemės širdis dusliai, sunkiai muša, ir mano širdis pritaria. Aš ir žemė. Su kasotais beržais. Manyje teka beržų kraujas – žalsvas ir saldus.“ („Kaip mergaitė ateinapieva...“) Po dešimtmečio ši metafora jau kaip poetinė forma sugrįš į ciklo M. K. Čiurlionio paveikslo motyvais pirmąjį eilėrašį: „Pavasaris“: „Pavasaris / Berželio šakele srovena / Jo žalsvas kraujas – kraujas mano“. Žalsvo kraujo metafora Salomėja Nėris išreiškė patį didžiausią – gyvybinį – solidarumą su gamta. Pokelių dešimtmečių artimą gamtos dvasinio intensyvumo liniją lietuvių poezijoje brėš J. Degutytė.

Lietuviai jaučiasi gyveną po saule, todėl ir pasaulis – tai, kas yra po saule. Salomėjos Nėries kūryboje saulė yra veikiančioji, gyvenimą formuojanti galia. Įstabus, trumpas S. Nėries eilėrašis iš jos aukščiausio kūrybinio pakilimo laikotarpio – „Saulės kelias“:

Žiūrėk – mum saulė kelią
Vaivorykštėm nudažo,
Mus pusnuogius apkloja
Ji šilko spinduliais –

Nušviesk ilgai, saulele,
Gyvenimą mūs gražų! –
Paskui naktis akloji
Ties jūra nusileis...

Rimais sujungti ketureiliai: pirmosioms keturioms eilutėms atitaria antrasis posmas. Retas rimas: apkloja – akloji. Saulė susieta su atvirumu (kelias), su spalvomis (vaivorykštė), su šiluma, globa (pusnuogius apkloja...). Tylus prašymas – kreipinys („Nušviesk ilgai, saulele...“) ir aiškus žinojimas: „Paskui naktis akloji...“ Garsinės instrumentuotės ryškumas: *k* ir *l* deriniai. Eilėraštis lyg skaidrus muzikinis etiudas, sugrąžinantis vasarą prie jūros, saulėlydžius...

Jūra yra sielos bangavimo atitikmuo. Per didžiųjų vandenų misteriją Salomėja Nėris jautė susisiekti ir su Antika: „Dabar suprantu, kodėl kilnieji pagonyš graikai taip dievino jūrą“ (1935.III.6).

Salomėjos Nėries lyrikoje gamta ne aprašoma, į ją įsirašoma. Įsirašoma atpažįstant ženklus, raštą, net savo vardą. „Anksti rytą“, davęs pavadinimą ir pirmajam rinkiniui:

Anksti rytą parašyta
Daug naujų skambių vardų –
Versiu knygą neskaitytą
Nuo rytų lig vakarų.

Daug kartų šis eilėraštis skaitytas ir interpretuotas. Bet nė viena interpretacija neišsemia kūrinio. Interpretacijos, skaitymai kūrinį tarsi vis kitaip apšviečia. „Anksti rytą“ galima perskaityti ir kaip paslaptinę misterijos (gr. *mysterion* paslaptis), apeiginės dramos veiksmą. Eilėraštis tarsi praskleidžia paslaptį, joje dalyvauja raštas (parašyta), knyga. Tiksliau – rašto ir knygos kosminės metaforos: parašyta tik suprantančiam raštą, knyga – nuo rytų lig vakarų – dar neskaityta. Vyksta tarsi iniciacija (įvedinimas, įšventinimas), išskyrimas tos, kuri gali ištarti: „Aš su saule ateinu“, kuri yra kita negu keleiviai be sparnų. Žemėje įrašytas kryžiaus ženklas („Žemė kryžkelėm žegnojas...“), pasaulis jau yra rašto ir knygos palaimintas (į Lietuvą knyga atėjo su krikščionybe). Bet tebeveikia ir senojo, gamtameldiškojo lietuvių tikėjimo laumės – gyvenimo būrėjos:

Anksti rytą baltos laumės
Laimę lėmė man jaunai –
Ir išbūrė, ir nulėmė
Jauna būti amžinai.

Iniciacija – įvedimas į ypatingą žinojimą – kūrybą įvyksta: jauna būti amžinai reiškia išlaikyti nenykstančią kūrybos energiją. Paskutinė strofa yra būtent įsirašymo – priėmimo triumfas:

Saulė žeria anksti rytą
Daug auksinių valandų.
Rytą auksu parašytą
Savo vardą aš randu.

Eilėraštis taisyta, pildytas ir, atrodo, būtent šia kryptimi: gamtoje, anksti rytą kylant saulei, verčiant „knygą neskaitytą“, įvyksta įvedinimo į amžiną kūrybos jaunystę apeigos: auksu parašomas vardas.

Ir – parašomas eilėraštis, tarsi kūrybos galimybių patvirtinimas. Dvasinė energija įsirašoma į gamtos kūrybą, vykstančią saulės valia („Saulė žeria anksti rytą / Daug auksinių valandų“). Iš gamtos tarsi gaunamas sutikimas kurti atskirą kosmą, pavadinamą kūrėjo vardu.

Šis „Anksti rytą“ perskaitymas gali būti siejamas su 1925.III.1 įrašu apie Amžiną Džiaugsmo Rytą: „Visa, kas kilnu, gražu, kas jungia mus su anuo amžinuoju Rytu, yra ne šio gyvenimo...“ Amžinas Džiaugsmo Rytas yra amžinojo gyvenimo viltis. Ir kartu nuoroda – gyvenimas nėra toks paprastas, kaip gali pasirodyti...

Salomėjos Nėries tekstuose pakankamai aiškiai atpažįstamas realusis peizažas: ypač gimtųjų vietų.

Ir kartu pro realųj gamtos vaizdą tarsi prasišviečia kitos tikrovės linijos, kontūrai. Jos esimą jaunai Salomėjai liudijo ir poezija. Bundančio pavasario naktį iš atminties cituojamas Maironis: „Kas per naktis. Dega žvaigždės aukštai...“ Ir vėl – begalinis liūdesys-klausimas: „Kodėl žmonių sielos taip skiriamos nuo šios gražios, tyros, blaivios dangaus mėlynės?...“ (1924.III.19). Salomėja nuolat jautė analogijas – tarp gamtos ir žmonių, fiksavo jas eilėraščiuose ir dienoraštyje: „Žmonės – žvaigždės, atskiri paslaptingi pasauliai, klajoja nustatytais keliais, niekad nesusitikdami...“ (1925.I.25).

Gyvenimas Salomėjai atrodė švytintis iš vidaus – iš sielos. Sielos gyvenimą, ypač meilę, ji metaforizavo gamtos kalba ir dienoraštyje („Mano meilė – mano sielos pavasaris“), ir eilėraščiuose: „Vienas pavasaris – mano pavasaris. / Vienas pavasaris – mano širdis“ [...]. „Vieną pavasarį degė, žydėjo / Gėlės ugninės mano širdy...“

Gamtos ir dvasios giminytę išreikšti gali tik metafora – kalba kalboje. Sapnas sapne. Metafora yra kita kalbos tikrovė; pati kalba jos nepasiekia. Poezijoje nėra nieko, ko nebūtų metaforoje. Ne tik poezijoje – M. K. Čiurlionis yra viena begalinė metafora. Jos pradžia dar iki įprastos patirties, o tęsinys – jau už įprastų žmogaus galimybių. M. K. Čiurlionio metafora suteikė daugiau drąsos ir lietuvių poezijos metaforai, V. Mykoliaičio-Putino „Gedului“: „Dangus juodais sparnais atsirėmė į žemę, o juodos vėliavos į saulę pasikėlė...“ Ir Salomėjos Nėries kalnų metaforai: „Kalnai atsiklaupė ir baltas galvas ir rankas į saulę ištiesė“. Tas pats judesys – į saulę.

Mįslingieji Salomėjos Nėries kalnai, jos lyrikos peizažo kilnioji linija.

1926 m. vasarą Salomėja Nėris parašė eilėraštį „O baltieji kalnai, o baltieji kalnai“ (vėliau „Baltieji kalnai“, o paskutinė redakcija – „Alpėse“): „O baltieji kalnai, o baltieji kalnai, / Nusilenkti aš jums kaip dievams atėjau“. Taisydamą eilėraštį, poetė šių eilučių beveik nelietė, tik perskyrė sakinius, pirmąjį užbaigė šauktuku, po antrojo parašė brūkšnį. Kreipinys į kalnus kaip į dieviškąją galią pažymi aukščiausią Salomėjos Nėries intonacijos viršūnę. Kalnai yra ir peizažo vertikalės viršūnė: žemiausias taškas – bedugnė. Iš esmės taip pat kaip ir V. Mykoliaičio-Putino kūryboje, abi tos linijos lietuvių poezijoje yra paralelios, panašiu laiku pasirodžiusios. Baltųjų kalnų – Alpių – Salomėja dar nebuvo mačiusi, tik gavusi J. Griniaus atviruką su baltomis Monblano viršūnėmis¹. Kai iš tiesų išvydo baltuosius Alpių kalnus, ji jau buvo juos mačiusi – ir labai stipriai regėjimu – savo vaizduotėje.

Suvalkijos lygumos negalėjo suteikti aukštesnio kalno patirties – aukštieji Lietuvos kalnai (Šatrija, Medvėgalis, Girgždutė) yra Žemaitijoje. Į kalnus, į kalnų vaizdinį Salomėją Nėrį vedė svaigi kilimo-pakilimo nuo žemės jausena. Jaunystės dienoraštyje (1925X30): „Taip norisi pakilti, iškilti virš pasaulio, virš viso, kas yra žemiška. Kylu, kartais kylu ir plačiai sparnus ištiesiu, bet į žemę atgal esu traukiama ir pririšta prie žemės“. Gilesni, kūrybiškesni žmonės visada išgyvena šią dilemą: kilimo, kilnumo ir žemės, žemiškų vilionių. Kūrybos akimirkomis žmogus yra kylantis, regintis. Ir aiškiai žinantis: „Juo aukščiau tu iškilsi, juo labiau vienas pasiliksi“ (1926.XI.18). Šią tiesą Salomėja suprato labai anksti. Ji apskritai vidujai labai anksti subrendo. Nevaikiška rimtis jau ankstyviausiose Salomėjos nuotraukose.

Vieno savo sapno aprašyme (jis galėtų būti įdomus psichoanalizei) Salomėja kalba apie šokį, kurį šoka „pusiau nuoga“, pamišusi: „Ir pasidariau tokia kilni, bekūnė, beveik viena tik dvasia“ (1929.1.21). Kilti, kilni, kalnas – tos pačios šaknies žodžiai. Tebekylanti arba „tebešokanti dvasioj“, skambant Bethoveno (Betoveno) Devintosios simfonijos pradžiai, nežemiško dvasios kilimo muzikai. Tai labai reta, labai aukšta patirtis – Salomėja Nėris ją turėjo, kelis slaptus jos momentus užfiksavo dienoraštyje, o didžiąją dalį įliejo į kūrybą. Šiuo požiūriu įspūdingas eilėraštis „Sugrįžtu“.

Sugrįžimas yra vienas pačių įspūdingiausių žmogaus veiksmų. Sugrįžti galima tik ten, kur esi buvęs, į vietą, iš kurios išeita. Sugrįžtama į namus: džiaugsmingai arba liūdint, neberandant paliktų. Sugrįžtama su atgaila, su didžiu nuolankumu – kaip Biblijoje sugrįžta sūnus palaidūnas. Tai vienas

¹ Alekna V. Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis. I – V., 1995. – P. 126.

stipriausių ir bendriausių pasaulio kultūros siužetų. Salomėjos Nėries eilėraštyje „Sugrįžtu“ yra įprasmintas daugiaprasmiškas sugrįžimo veiksmas – taip pat ir palaidūnės dukters. Tiesioginiu būdu tai pasakyta 1929 m. pradžios įrašė: „...Nedrąsiai aš beldžiuos į tavo duris, o motina mano! – Mano skaisčioji mūza! Nedrąsiai beldžiuos į tavo duris... seniai nuklydusi duktė palaidūnė“. Sugrįžtama į baltąją mūzą – į kūrybą. Kūryba suvokiama kaip dvasios motinystė, kaip ypatingi namai – namai kalnuose. Sugrįžtama į kūrybos namus, sugrįžtama po išbandymų: svaigių pokylių, juoko, sugrįžtama išgirdus slaptą balsą:

– Tavo laimė ne čia, kur vainikai ir vynas,
Tavo kelias ne čia!
Ir klaikus lyg bedugnė, ir skaidrus lyg žvaigždynas
Tavo kelias nakčia. –

Balsą seka regėjimas:

Ir išvydau – tai tu iš kalnų mane moji, –
Mano motina tu!
Sugrįžtu į tave – mano mūza baltoji,
Sugrįžtu...

Kaip ir baltieji kalnai, mūza yra baltoji, mojanti iš kalnų.

Dienoraščio įrašuose galima atsekti kalno įvaizdžio dinamiką ir ryšį su lietuvių pasakų kalnu, kur įvyksta arba išsipildo tai, kas lemtinga. 1928.I.12: „Kalne smarkus laukinis vėjas /.../ Kalne tuščia ir tamsu“. Kiek vėliau: „Ant aukšto kalno stovi juodas milžinas. Jo sparnai – nuo Rytų lig Vakarų...“

Salomėjos Nėries gamta turi dvasią, sklindančią, kylančią, gaubiančią. Gamtos dvasia – absoliuti, prilygstanti amžinybei: „Amžius tu šlamėsi, / Šilkalapi uosi...“ („Aš nenoriu mirti“). Paslaptina, žiūrinti – matanti: „Žvaigždės ten byrėjo / Vasaros naktim, / Ten vanduo žiūrėjo / Tamszalėm akim“ („Širvinta“). Dienoraščio įrašuose matyti, kad Salomėja Nėris stipriai jautė ir gamtos grožio paprastumą, kasdienių, įprastų reiškinių įspūdingumą. Ypač gimtinės, namų aplinkoje. Grįžusi namo bėgdavo prie Širvintos: „Čia smagiausia ir gražiausia mano tėviškės vietelė. Kad nebūtų Širvintos, tai visa būtų kitaip. Ir mano gyvenimas, ir būdas daug nuo tos vietos priklauso“ (1925.IV.8).

Tėviškė yra žmogaus prigimtinės meilės vieta. V. Mykolaitis-Putinas tėviškėje išskyrė kalnelį (Krušakalnį – Aušrakalnį), Salomėja Nėris – Širvintą. Ji juto savęs priklausymą gamtai, paklusnumą gamtos ritmui: „Aš – tikras gamtos kūdikis: kaip žolynas – rudenį aš mirštu, pavasarį vėl atgyju“ (1925.IV.11). Pavasaris buvo jos intensyviausias laikas, pavasario išgyvenimuose skleidžiasi gilus mitinis podirvis, sąsajos su pačiais seniausiais archetipais. 1928.IV.16 dienos įrašė pavasario žemė apvaisinta, nėščia. Apvaisinantis yra vėjas, numyluojuantis kiekvieną šakelę. Moteris pajunta ryšį tarp savęs ir žemės. Ji trokšta gimdyti. Šiame įrašė, kupiname aistros ir paslapties, tarsi pasirodo Antikos deivė Demetra, žemės vaisingumo globėja, iš sielvarto dėl pagrobtos dukters vos nepalikusi žemės tuščios ir nederlingos.

Gamta vilioja moterį paklusti motinystės instinktui. Visuomenės normos šią prigimtinę laisvę reglamentuoja („Pavasari! Nekenčiu tavęs, pavasari! Kam tu man siūlai to, ko imti nevalia!“). Motinystė šiame įrašė yra tarsi prilygstanti gamtos galiai – pavasaris yra ir vyras (Paralėlė: „Pavasaris žemę jau veda...“), ir kūdikis. „Pavasaris kaip svetimas kūdikis man Šypsosi. Kūdikis, kuris turėjo būti mano, yra svetimas! Ir niekad manęs jis nepažins ir „mama“ nešauks!“

Klystume manydami, kad Salomėja Nėris šiais žodžiais kalba apie save kaip asmenį. Ne, ji kalba ne apie save, o savimi, kalba tai, ką girdi įsiklausydama į pavasarį. O girdi amžiną vaisingumo, motinystės kalbą, siekiančią pačius tolimiausius laikus. Išlikti, vadinasi, būti vaisingai, gimti, kad gimdytum.

Kūrybos veiksmu susijungia kūdikystė ir motinystė.

Kūryba yra ir pašmoninis vaisingumo troškimas. Salomėjos Nėries formulėje (kūryba yra meilė) fiksuojamas ir meilės, kaip kūrybą maitinančios galios, troškimas. Gamtos galios yra ir kūdikiškos („Vėjai supa tyliai / Saulės kūdikėlių“ – „Saulės kūdikėlis“), ir motiniškos: „Žvaigždėta vasaros naktis kaip motina mus laimino ir surišo mūs širdis skaisčios meilės ryšiu...“ (1927.IX.28). Motinystės jausmą Salomėja Nėris išplečia iki perkuriančio kūrybos veiksmo: „Norėčiau būti motina, naujas gyvybes užžiebt, naujas šviesas bedugnė pasaulio tamsybė“ (1929.III.7). Bedugnė pasaulio tamsybė yra baltųjų kalnų priešprieša.

* * *

Maždaug nuo 1935 metų, Salomėjai Nėriai įžengiant į savo gyvenimo saulės ratą, keitėsi ir jos gamtos matymas – jautimas. Nuo kalnų – bedugnių, nuo ryškiųjų spalvų tarsi atsigręžta į gyvą kasdienybę ir į kasdienybės gyvybę. Neieškoti atitikmenų, simbolių, o pajusti pačios gamtos gyvenimą, jo pilnatvę.

Įspūdingas 1936.V.4 įrašas: nuo pavasario sukeltos ekstazės („Ak, širdis alpsta nuo to baltumo ir kvapumo /.../ Taip žavi ta pražystanti gamta, taip glamonėja iki apalpimui“) iki poetinių analogijų („Didelės, mėlynos, liūdnos, gilios – našlaitės akys“). O nuo jų – lyg atsiskiriant – pereinama prie realistiškai sodraus, gyvybės ir gyvybingumo persmelkto vaizdo: „Tamsžaliai rugiai abipus kelio kyla kaip dūmas. Rodos, girdi, kaip jie gyvu sodrumu kvėpuoja, ir matai, kaip jie pučiasi, kyla. – Sunkiai viksnoja per rugius nėščia zuikienė; pora kartų pakels pasturgalį ir vėl ilsisi. Netrukus švelnūs, apvalūs zuikiukai raičiosis išplaukusiuose rugiuose“. Augimo, kilimo, gyvybingumo ir vaisingumo girdėjimas, matymas. Kalba paklusniai perteikia gyvybės vaizdo ekspresiją. Labai senas, į frazeologizmą sustingęs palyginimas („rugiai kyla kaip dūmas“), veiksmožodžio vaizdus konkretumas (kvėpuoja, pučiasi, viksnoja...). Vaisingumo galią įkūnija besilaukianti per rugius viksnojanti zuikienė. Švelnūs, apvalūs zuikiukai, kurie netrukus raičiosis išplaukusiuose rugiuose, yra vaisingumo džiaugsmo, palaimos laukimo metafora. Gamtos glamonėjimas – erotizuotas pojūtis, slaptoji santuokos misterija. Jos pasitvirtinimas sodria realybe – besilaukianti zuikienė, viksnojanti per rugius.

Įdomus yra rugių motyvo pasirodymas – įsirašymas į moteriškųjų prasmių struktūras. Įvairių tautų mitai sieja moterį su javais, senuose kapuose randami pjautuvai. Žinome, kokios archajiškos yra ir lietuvių rugiapjūtės dainos. Mūsų literatūros klasikos giliausiuose kloduose įrašyti ir tautosakiniai modeliai. A. Vienuolio „Paskenduolėje“, A. Vaičiulaičio „Valentinoje“, M. Katiliškio „Užuovėjoje“ (ypač „Kaitroje“) moterys susijusios su rugiais. „Kaitroje“ jauna moteris gimdo rugiuose; rugiuose gimęs vaikas kaip paukščiukas... Salomėja Nėris kalba apie apvalius zuikučius, švelnumu, apvalumu tarsi liesdama gyvybės branduolį – ovalą.

Maždaug po metų – 1937 pavasarį – Salomėja Nėris parašys eilėraštį „Mano vaikelis“: baltaplaukis vaikelis iriasi per rugių lauką – „dėl aguonėlės raudonos, / Rugių gėlelės mėlynos“. Puiki rugių – baltų miškų – metafora: „Toli paklydo mano vaikelis / Baltuos miškuos“. Vaikas dar nesupranta „rugių dainos“ apie duoną arba apie žmones. Jis pats tebėra gamta – drugelis...

Nuo 1936 m. pavasario Salomėja Nėris ima labiau girdėti ir žemąsias gyvenimo gaidas – varles, vaikus: „Saulei nusileidus atgyja varlės ir vaikai. Kaime skardena pievas ir pelkes varlių kurkimas, o miesto kiemuose ir nuošaliuose gatvelėse pilna vaikų „alaso“ (1936.V.13). Jos žvilgsnį vis labiau pritraukia gyvybės ir gyvybingumo formos, jų pirminis grožis, tarsi konkuruojantis su žmogaus kūryba. 1936 m. vasarą, būdama tėviškėje, Salomėja pradeda versti St. Cveigą (St. Zweig), bet guodžiasi, kad „neina sparčiai“, kas nors vis atitraukia dėmesį: „tai mažyčiai, tik išperėti paukščiukai (viščiukai, ančiukai), tai vėl kas nors kitas“. Ji rašo tarsi laišką, tarsi kalbėdamasi su kiru: „Gaila, tau

neteko maryti, kaip kregždės pas mus tvarte gyvena – prisilipdę prie sienų lizdelius, perisi arba skraido, siuva po kiemą, anot Donelaičio, „kregždės nei kulkos šaudė po orą“. Ant tvarto šiene katė pagimdė penketą kačiukų; tris turbūt nužudys, nes jai per sunku būtų išmaitinti. Kasdien atskrenda ant kluono gandrų pora, vaikštinėja ir kalena snapais, matyt, norėtų čia apsigyventi. Gaila, kad nėra jiems paruošto lizdo; žinai, kaip aš myliu gandrų; myliu beveik visa, kas tik yra gamtoje, net varles ir rupūžes, kurių tiek daug vakarais šliaužioja po daržus“ (1936.VII.4). Šio gana vientiso vaizdo centras yra lizdas. Du kartus tiesiogiai pavartotas (lizdelius, lizdo), su lizdu prasmės ryšiais siejasi ir vieta šiene, kur katė atsivedė kačiukus. Lizdas yra vienas iš svarbiausių moteriškųjų vaizdinių, kylantis iš pasąmonės, iš labai tolimų laikų, iš užuovėjos, pastogės ieškojimo sau ir gimsiančiai bejėgei gyvybei. Kiekvienos moters kūryboje yra lizdo vaizdinių, metaforų. Itin ryškių – Šatrijos Raganos „Sename dvare“, N. Miliauskaitės poezijoje.

Salomėjos Nėries įrašo – laiško kreipiniai – tu, tau – mylimasis, – irgi yra susieti su lizdo asociacijomis, su Palemono sodybos planais. Žmogaus ir gyvosios gamtos pirminiai rūpesčiai yra artimi. Įsižiūrėdamas, įsiklausydamas į gamtą žmogus ir save geriau supranta. Bet supratimo, seseriškos ar broliškos meilės reikia ir gamtai. Iš esmės nėra prieštaros tarp gamtos ir kultūros: kultūra yra iškilusi iš gamtos; ir didžiausių šventyklų pamatai yra žemėje.

Pasaulio, arba Gyvybės, medis yra ir meninės vaizduotės ašis. Miestai, civilizaciniai procesai tolina žmogų nuo gamtos. Bet gamta nėra tik kaimas. Gamta yra didžioji visuotinybė. Salomėja Nėris šią banguojančią, kylančią ir krintančią visuotinybę stipriai jautė. Jautė ir lietuvių literatūros dalyvavimą joje: Donelaitį, Maironį (kiek kartų jis, neminint vardo, prisišaukiamas), Biliūną (katės epizodas su galima „Kliudžiau“ projekcija). Nuo stipriųjų, grynųjų įspūdžių, jaunos, kūrybingos dvasios atitikmenų (kalnai, jūra, vėjas...) ji gręžėsi į gimdančią žemės galią, susitikdama su kultūros archetipais, į jų struktūras (rugių, lizdo) įsirašydama ir kartu jas naujai atverdama. Ji mąstė apie žmogaus moralę (kas yra dora, dorybė, nuodėmė?), su nuostaba matydama, kad „gamtoj nėra nei dorybės, nei nuodėmės“; kad jas civilizacija sukūrė, sunaikindama žmoguje gaivalingą žemės pradą. Bet nekurdamas ir nestiprindamas moralės dvikojis padaras nebūtų tapęs žmogumi: jau ne tik žudančiu, bet ir puoselėjančiu.

Naujoji Salomėjos Nėries dvasinė patirtis, pasirodanti ir gamtos vaizdiniuose, vėrėsi rinkinyje *Diemedžiu žydėsiu*: šaukiančiu gimtosios žemės balsu („Tu nubusi“), baltu takeliu, saulės keliu, gyvenimo meile („Gyvenime tu mano – toks mažytis...“), ramunėle rudens arimuos, motulės žemės ramumu („Klajūnėlis“). Audros paukščiui plienasparniui, skrendančiam per juodą naktį, linkėjo pasiekti laimingą uostą: „Lydi baltą paukštį akys mano šviesios / Per mirties bedugnę į laimingą uostą“ („Audros paukštis“). O ciklo „Iš M. K. Čiurlionio paveikslų“ „Pienėje“ sukūrė unikalią jaučiančios, kenčiančios gamtos metaforą: „Piene, piene – mano tu gėlele, / Gaila tavo man baltos galvelės!“ Šiuo eilėraščiu ji nutolo nuo Čiurlionio paveikslo, tiksliau, per genialiojo menininko kūrinį grįžo į pirminį gamtos vaizdinį, su nauja energija kėlė jį į egzistencijos šviesą, tuo pačiu metu savo žmogiškąją esybę tarsi grimzdama gilyn, dar gilyn... Paralelė, analogija, subtilus, beveik nepastebimas įvardžio pasikeitimas: „Gaila tavo man baltos galvelės! / Gaila mano vargo jaunystėlės...“ Paskutinis „Pienės“ posmas yra pasąmoninio egzistencinio nebūties troškimo – prieš laukiančius sunkius išbandymus – raiška:

Kad pavirstau pilku lauko smėliu, –
Kad giliai žemelėje gulėtau!
Kad nugrimztau šaltu akmenėliu, –
Nemunėlis kad viršum tekėtų

Dvasinę pilnatvę, į kurią Salomėja Nėris artėjo nuo 1935 metų, ardė dramatiškos ateities nuojautos, išsipildžiusios su kaupu. Harmonizuojamos būties laikas buvo labai trumpas. 1937 m. dar sykį – „sūnaus palaidūno“ tema („Sūnus palaidūnas“).

Salomėja Nėris nepatyrė „prabangos liūdnos subręsti“, jei išstargsime čia O. Milašiaus žodžius, skirtus apskritai Lietuvos likimui.

BALSAS, AKYS, SAPNAS

Salomėjos Nėries eilėraščių vidinėse struktūrose svarbu akys ir balsas. Ne tik kaip įvaizdžiai, bet ir kaip savarankiški veikėjai. Balsas – pagunda eilėraštyje „Kur baltos statulos“: „Ir groja naktį kiaurą / Simfonija – pagunda: / – Negrįžk, negrįžk į šiaurę, / Kur baltos pūgos bunda!“ Paslaptingo balso įspėjimas eilėraštyje „Sugrįžtu“:

– Tavo laimė ne čia, kur vainikai ir vynos,
Tavo kelias ne čia!
Ir klaikus lyg bedugnė, ir skaidrus lyg žvaigždynas
Tavo kelias nakčia. –

Balsas, kuris yra vidinis balsas, įgarsintas slaptas žinojimas: „ir klaikus lyg bedugnė, ir skaidrus lyg žvaigždynas...“

Salomėjos Nėries eilėraščiuose balso laukiama, žinoma jį galint pasigirsti: „Girdėt pro griausmą balsas užkimęs: / Sigurd ją šaukia – šaukia likimas“ („Sigurd ir Jordis“). Girdėjimu pasitikima.

Stipriausias balsas – gimtosios žemės, tėvynės, Nemuno. Nuo „Tu nubusi“ („Tu nubusi vidury nakties, – / Tai gimtoji žemė tave šauks.“) iki „Ar tu mane šauki, Nemunėli?...“ Galima kalbėti apie savitas Salomėjos Nėries balso metaforas, žmogaus balso suteikimą tam, kas turi į save traukiančios energijos, – žemei, upei, miško vėjams. Plati balso amplitudė – nuo tylaus kuždesio („Tylus kuždėjimas beskausmis / Rudens lapelių skinamų“ – „Benamės varnos“) iki šaukimo vardu „Eglėje žalčių karalienėje“: „Eglė tiesia rankas, – / Šaukia žaltį vardu...“

Visa, kas yra, turi kalbą – balsą. Žmogus yra kalbantis ir kalbinantis, klausiantis ir laukiantis kito balso: „Prabilk, Dunojau, atspėk mano mintį!“ („Prie Dunojaus“). Kitų balsai ne tik kalba, bet ir pranašauja – kaip juoda Karmen: „– Klajonė – gyvenimas tavo... / Ir meilė – tavoji daina“ („Raudona rožė“). Balsas, kuris pasigirsta, yra kasandriškas, pranašingas, sutelktas į ypatingo, atskiuro likimo žinojimą. Matymas dažnai susietas su mirtimi, girdėjimas – su gyvybe.

Iš matymo-regėjimo metaforų išsiskiria paslaptingas žvilgsnis, akys. Iš ankstyvųjų eilėraščių: „Aplinkui balta balta ir lygu, – / Tik juodos akys žiūri pro sniegą“ („Baltu keliu“); „Šalto sfinkso šaltos akys / Nieko nebeklaus“. Eilėraštyje „Kliedėjimas“, kuriame kartojasi deginamos raganos motyvas, akys šaukia bedugnėn... Ton pačion, apie kurią įspėja balsas... Mįslingas eilėraštis „Pavasarių akys“. Pradžia:

Ir tolimi, ir mylimi pavasariai suėjo.
Tariau: „Tad paskutinė mano valanda“.
O akys jų liepsnotos, juodos, mėlynos,
Aistringai mylinčios ir liūdnos kaip tada.

Pavasariai yra meilės metonimai; apie juos kalbama romantine, baladine kalba. Kiekvienas pavasaris – kitom akim: „dejava tamsios gedulingos akys“; „Pasakė žalios akys. – Šviesios gi tylėjo...“

Paskutinis posmas – meilės ir kūrybos amžinosios jungties metafora ir vos juntamas punktyras „Diemedžiu žydėsiu“ linkui:

Man gaila tų pavasarių
Su mėlynom, juodom, su degančiom akim.
Man gaila, kad širdis paliaus greit plakus.
Ir dainos... dainos tenemiršta su manim!

Už dar neskaidrios eilėraščio realybės (akių poetika nėra savita) juntama dvasinė įtampa, kurią išreiškia akių kalbėjimas, balsų skambėjimas. „Diemedžiu žydėsiu“ nubraukiama visa romano ornamentika – lieka tik žvilgsnis („...į žemę pažiūrėsi...“) ir tylus, gamtiškai nuolankus likimo išsipildymas.

Paskutinė lemtinga akių šviesa Salomėją Nėrį pasiekia iš Čiurlionio „Vilties“ 1942 metų pavasarį: „Nuo žvakės tu akis pakėlei, – / Kokios jos šviesios ir bedugnės!“

Eilėraštyje „Sugrįžtu“ bedugnė klaikumu atskirta nuo žvaigždynų šviesos. Genijaus akys sujungia šviesą ir bedugnę, gyvybę ir mirtį.

Kai kalbame apie kūrybą iš pašaukimo (o tokia yra Salomėjos Nėries lemtis), daug kas lieka nežinoma. Niekada nebus pasakyta taip, kad nežinomųjų neliktų. Kad neliktų paslapties. „O dugne lieka paslaptis“ – šią išoriškai paprastą mintį Salomėja Nėris įrašė 1929 m. antrąją dieną, mąstydamą apie savo meilę, bet ne tik: kalba pasisakoma ir apie tai, ko nesiekama pasakyti. Slapta pasisakymo forma yra sapnas, pasąmonės kalba, pasiekianti sąmonės šviesą, bet joje išsisklaidanti. Salomėja Nėris gyveno ir sapne – ir tiesiogine, ir perkeltine prasme. Ji juto sapno tikrovę kaip ypatingai svarbią, ją prisimindavo, analizuodavo. Sapnas jos eilėraščiuose yra dažnesnis žodis negu dangus, meilė, žvaigždė, gėlė. Sapnas žymėjo kitą tikrovę ir kitos tikrovės galimybę. Iš sapno – paslaptingosios patirties – poetės ne kartą eita į eilėraščių. „Sapnavau: – žydėjo vyšnios...“, – 1925 m. eilėraščio pradžia.

Septyniolikametės dienoraščio pirmasis trūkinėjantis sakinytis: „Mintys, svajos – klajūnės! kam kankinate mane!., kam vaidinatės sapnuose...“ Sapnas yra kitas gyvenimas. Pirmojo dienoraščio įrašo pradžioje dar vaikiška ranka nubrėžtos kelios transcendencijos linijos, matomos, jaučiamos kaip vilionės į kitą šalį, kaip kito gyvenimo pažadai – ar paliudijimai. Salomėja galėjo peržengti įprasto, kasdieniško, paviršinio gyvenimo slenkstį, lyg tarp kitko prasitardama: „Numirėlių draugystėj man jauku... Naktimis su vėlėmis kalbuosi... ir daug, oi, daug ko man jos pasako...“ (1923.1.15). Labai stipri vaizduotė, įsigyvenimas, peržengiant patį sunkiausią šio pasaulio slenkstį – slenkstį tarp gyvųjų ir mirusiųjų. Nuolat juntamas stiprus paslapties traukimas. Kartu stiprėjanti gyvenimo baimė, mirties ilgesys. Artima M. Pečkauskaitės-Šatrijos Raganos „Sename dvare“ transcendentinei jausenai, kai Salomėja Nėris kalba apie Amžinąją Laimę ir Tiesos viešpatiją (1923.11.19).

Sapnas yra ir tos amžinosios šalies pažadas. „Mano gyvenimas – sapnas, saldus, mielas rojaus sapnas...“ (1925.1.25). Stiprus atskiro – savojo – pasaulio jausmas; karališkai sielai ankšta realybėje.

Dienoraštyje dažnai užsimenama apie sapnus. Kai kuriuose yra aiškių lyrinių motyvų – sublimacijų. Ar pasidžiaugimo sapnu – kaip meno kūrinio: „O koki gražūs mano sapnai!“

Maždaug nuo 1927 metų rudens – ir tai žymi lūžį jos gyvenime – Salomėjos Nėries dienoraščiuose pasirodo baisių, baugių sapnų aprašymų. Pirmasis iš jų 1927.IX.29: „Baisų sapną šią naktį sapnavau...“ Mylimasis išvedamas į aikštę iš kalėjimo – išvargintas, surištom rankom, bet šypsosi. Paskui jis pririšamas prie medžio, kankinamas. Į jį mėtomi aštrūs daiktai... „Tai buvo baisiausia ir ilgiausia mirties bausmė“. Egzekucijoje dalyvauja ir garsiai verkianti pasmerktojo motina... „Aš kentėjau sukandus dantis ir sekiau kiekvieną tą geležį, skriejančią ore, kuri turėjo į Tave nukristi. Vienas pataikė Tau į veidą ir aš surikau“. Šis ryškus sapnas, gana detalai aprašytas, gravituoja į Bibliją, į Kristaus kančią:

išvedimas iš kalėjimo, žmonių minia, aliuzija į valdovą-karalių („Tegul jis prisižiūri į tą pasaulį, kurį norėjo valdyti...“), medis – kryžius, raudanti motina ir moteris, tarsi Marijos Magdalietės parafrazė, artima ir A. Achmatovai¹.

1928 m. sausio 11d. paminėtas sapnas, kurio prasmė nusės į giliausią patirties dugną. Sis sapnas taip pat kelia asociacijų su bibline bausme moteriai. „Vakar naktį sapnavau, kad mane užpuolė žmonių minia ir mėtė akmenim, paskui nuteisė nužudyti – pasmaugti“. Po septynerių metų (1935.X.5) šio sapno motyvas iškils iš pasąmonės kaip slaptojo gyvenimo interpretacija: „stoviu nuoga, tamsi, mažutė tarp juodų milžinų medžių“; „noriu /.../ šaukti pavėjui savo baisias, paslaptingas nuodėmes“, „stoviu nuoga tarpe plikų, vėjo nudraskytų, drebančių nuo šalčio medžių“. /.../ „Aš pati atsistojau prie gėdos stulpo... – kas be nuodėmės – tegu akmenį į mane meta“. Biblijos situacijos provaizdis čia itin ryškus. Apreiškimo ir kultūros tekste yra sutelktos esminės žmogaus situacijos. Jos kartojasi ir turi būti atpažintos, apšvietus tradicijos arba kondensuotos patirties šviesai.

Biblijos žodžiai (nuodėmė, atgaila, pragaras, rojus) Salomėjos Nėries kūryboje – atskira tema. Trumpas įrašas (1928.V.16): „Šios nakties sapnas – kaip užrašas ant pragaro durų“.

* * *

Atsidūrusi Rusijos svetimybėje, Salomėja Nėris, atrodo, ilgėjosi regėjimo-sapno, jo šaukėsi – kaip prarastojo gyvenimo. Ir negalėjo prisišaukti – „Nė karto, nė vieno kartelio / Tavęs neregėjau sapne“ („Ateik“). Sunkiąją 1942 metų žiemą, kai išgyveno giliausią neviltį, buvo prie savižudybės ribos, pagaliau grįžo sapnas-regėjimas: „Šviesos baltam rate / šią naktį aš regėjau / tave sugrįžtantį namo“ („Sapnas“). Tarsi gautas ženklas – dar būti. Baltas šviesos ratas galbūt pasirodė kaip gelbstintis, išlaikantis. Ratas yra harmonijos, jungties ženklas. Mitologiniuose šaltiniuose baltas ratas siejamas su palaikančia Visatos energija. „Šviesos baltam rate / šią naktį aš regėjau...“ – yra metafora, įsišaknijusi giliuose psichiniuose

¹ A. Achmatovos „Распятие“

1

Хор ангелов великий час воставил
И небеса расплавились в огне.
Отцу сказа: „Почто Меня оставил!“
А Матери: „О не рыдай Мене...“

2

Магдалина билась и рыдала,
Ученик любимый каменел.
А туда, где молча Мать стояла,
Так никто взглянуть и не посмел.

„Nukryžiamas“

1

Jau choras angelų jo šlovint leidos,
Dangus dausas atvėrė ugnines.
Jis tėvui tarė: „Kam Mane apleidai!“
O Motinai: „Ak, neraudok Manęs...“

2

Magdaleną alpstančią regėjo,
Rodės, mokinys suakmenės,
O kur Motina tyli stovėjo,
Ten pažvelgti neišdrįso nieks.

sluoksniuose – iš čia kyla regėjimai, vizijos, – grįžimai į tolimiausią praeitį, individualūs susitikimai su pačia bendriausia archetipine patirtimi.

Akivaizdžiausias likiminio teksto pasirodymo visu eilėraščių pavyzdys – „Tolimas sapnas“. Ypatingo likimo eilėraštis, spausdintas (kitais pavadinimais, šiek tiek pakeistais žodžiais) ir Lietuvos partizanų leidiniuose. Eilėraštis, kuris sujungia dienoraštyje aprašytuose sapnuose pasirodžiusias Biblijos situacijų parafrazes ir Kristaus regėjimą – balsą:

Sakykloj kalba – keista! –
Jisai – iš Galilėjos:
– Tebūna jai atleista,
Nes daug jinai mylėjo!

Eilėraščio pavadinimas „Tolimas sapnas“ kaip tolimas kelias, tolima šalis, – tai, kas yra toli, kartais nepasiekiamai. Tolimas sapnas – gimtinės sapnas, tarsi vaikystės sugrįžimas. O pro vaikystės tekstą rodosi kito teksto „gedulingas šydas“, nedrąsos, klydimo ženklai. Jo, iš Galilėjos, tariami atleidimo žodžiai: „Tebūna jai atleista...“

Graudumas, graudulys yra viena iš subtiliausių žmogaus ir pasaulio atitikimo, sąlyčio formų. Žmogus jaučia, kad yra priimamas, sutinkamas, atleisdamas jaučia, kad ir jam atleidžiama. Eilėraščio paskutinis posmas yra skausmu, atgaila, atlaida ir malda harmonizuojamo žmogaus santykio su pasauliu poetinės raiškos viršūnė:

Ir man be galo graudu –
Malda širdy netilpo.
Vargonai gaudė, gaudė...
Ir žvakės tirpo, tirpo...

Kelios skirtingos jausenos bangos – viena po kitos, sutampančios su eilučių padalomis: pirmoji žymi begalinį graudulį – lyg mažėjimą, traukimąsi į save; antroji – priešingai – į pasaulį išsiliejančią, širdy netelpančią maldą; trečioji yra tarsi amžinas kosminis gausmas, išreiškiamas vargonų; ketvirtoji – atskirosios žmogaus būties – žvakės – vaizdinys, pagautas stebuklingai žemėjančia intonacija – kaip kadaise „Alyvose“...

Salomėjos Nėries „Tolimas sapnas“ yra amžinųjų *miserere*, *miser cordia* motyvų individuali sutelktis.